

SONJA PLEIJEL

ATLASFJÄRILEN

SAGA
EGMONT

SONJA PLEIJEL

ATLASFJÄRILEN

Sonja Pleijel

Atlasfjärilen

SAGA Egmont

Atlasfjärilen

Omslagsfoto: Shutterstock

Copyright © 1971, 2019 Sonja Pleijel och SAGA Egmont, an imprint of
Lindhardt og Ringhof A/S Copenhagen

All rights reserved

ISBN: 9788726036299

1. E-boksutgåva, 2019

Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för annat än
personligt bruk får enbart ske efter överenskommelse med Saga samt
med författaren.

Lindhardtogringhof.dk

Saga är ett förlag i Lindhardt og Ringhof, ett förlag inom Egmont-
koncernen

Till Sinja och Lina
Mattias och Jonna
Hanna och Frede

1

Natten ligger som ett svart dok över den stora ön Java. Himlen är utan måne, utan stjärnor, den är mulen. Det är i början av december, början av västmonsunens tid, som ska komma med de stora regnen. I år är de stora regnen försenade. I veckor är det bara åskan som har dundrat över den ångande heta jorden.

Men just nu råder stillhet och frid överallt.

Överallt? Nej, kanske inte.

Jan ligger i sitt rum, instängd bakom sängens myggnät, omgiven av ogenomträngligt mörker. Han är rädd för mörkret. Det är som en svart kvav säck som man inte kan ta sig ur, man kan inte andas, man kan inte se något, bara höra på nattens alla ljud, moskiternas blodtörstiga piptjut, cikadornas gälla gnissel, geckoödlans spökrop eller dunsarna av de flygande hundarna, som under sin blinda nattflykt då och då törnar emot fönsterluckorna där ute.

Mörkret döljer också varelser som *inte* hörs. En skorpion kan ljudlöst ta sig upp i ens säng, genom en slarvig springa i myggnätet. Eller kanske den lilla giftormen, den som kan döda med ett enda tyst hugg ...

Kan man hjälpa att man är rädd för mörker, rädd för så mycket annat?

Man måste vänja sig vid mörker, man måste lära sig att behärska sin rädsla. Så säger far.

Behärska, vad är det? Är det att inte skrika, fastän man känner skriket som en stor klump i halsen? Blir rädslan mindre för det?

Åh, bara isstrimman kunde komma!

Jan blir bönhörd. Lite senare lyckas månen för en kort stund borra ett hål i molntäcket och sända ner ett knippe av sina bleka strålar. En av de strålarna kryper in genom springan mellan fönsterluckorna i Jans rum och lägger sig som ett lysande, rakt streck över golvet, vit som en isstrimma.

Isstrimman svalkar i värmen, faktiskt, den lugnar också, jo, faktiskt, man blir lite sömning av den ...

Mitt i natten vaknar Jan av en dånande åskskräll och en till, en till. Blixtarna lyser upp hela rummet med ett blåaktigt sken.

Han sätter sig upp i sängen, våt av svett. Månstrålen är borta, mellan blixtarna är det becksvart i rummet, men under dörrspringan sipprar ett ljussken in. Jan vet inte varför, men plötsligt är det som om något är sig olikt. Vad då?

För en gångs skull beslutsam drar han isär myggnätet och tassar över kakelgolvet, som känns svalt och fuktigt under hans fotsulor. Han öppnar dörren med ett ryck.

Taklampan är tänd ute i sovrumskorridoren. Hundratals, nej, säkert tusentals svärmande termiter skockar sig i en fladdrande driva kring glödlampan och förmörkar dess sken. Termiterna bränner sig till döds på det heta glaset och faller ner på golvet, där de blir liggande i en brun, livlös massa. På morgonen kommer tjänarna att sopa upp dem. De brukar steka dem och äta dem, saltade, som en regntidens speciella läckerhet.

Mellan åskskrällarna hör Jan en skallande röst. Han går i riktning mot rösten, som kommer från hans fars arbetsrum. Där inne är radion påknäppt på högsta ljudstyrka. Det är från den rösten kommer. Den pratar engelska, så det är väl en nyhetsutsändning från Australien, som hörs mycket bra här nere på Java vid denna tid av dygnet. Rösten skriker

två ord om och omigen: PEARL HARBOR PEARL HARBOR. Jan kan inte så mycket engelska, det är holländska som är hans språk, men ordet PEARL känner han igen. Det betyder "Pärla". En flicka i hans klass heter så.

Men Jan hör inte så mycket på rösten i radion. Han bara står och stirrar på sin far, som sitter bakom sitt stora skrivbord. Det är nu egentligen inte en så ovanlig syn. Far sitter ofta vid sitt skrivbord till sent på natten, omgiven av sina papper och kontorsböcker, där han har räknat ut hur mycket pengar han har tjänat och hur mycket kaffe han har sålt eller ska sälja från sina kaffeplantager uppe i bergen.

Men far ser så underlig ut. Han sitter med huvudet gömt i händerna, alldeles orörlig. Skrivbordslampan får hans kala hjässa att glimma med ett grönaktigt sken. Det sitter fullt med sprittande termiter på den hjässan. Men far rör sig inte.

Lite illa till mods tassar Jan tillbaka genom sovrumskorridoren. Dörren till hans mors dörr står på glänt. Han skjuter upp den. Där inne brinner en liten nattlampa. Mor ligger inte i sin säng. Hon sitter i den stora korgstolen med en bomullsfilts om sig, säkert som skydd mot moskitera och termiterna. Hon håller huvudet tillbakalutat mot stolens ryggstöd. Hon är blek, blekare än vanligt, i nattlampans svaga sken ser hennes ansikte nästan vitt ut. Jan förstår inte varför, men han blir rädd. Sover mor eller ...?

Försiktigt drar han igen dörren och fortsätter genom korridoren, ut till den stora matsalen innanför den öppna verandan på baksidan av huset.

Det är tänt i inneköket, så kallas det lilla rum vid sidan om matsalen där det går att koka kaffe eller te eller värma upp lite mat på en elplatta. Den riktiga maten lagar Kokki, den javanesiska kokerskan, i uteköket, som har sin plats i

den långsträckta flygelbyggnaden där tjänarna har sina rum.

Vid elplattan står Mangon, den äldsta av tjänarinnorna, en brunhyad gammal kvinna med fårat ansikte och korpsvart, grånande hår, som hon på de javanesiska kvinnornas vis bär uppfäst i en löst virad knut i nacken. Mangon var babu, tjänarinna, redan hos Jans holländska farföräldrar. När de två gamla dog, fortsatte hon att vara babu hos deras son. Nu är det Jans far som hon kallar Store herre och Jans svenska mor kallar hon Stora frun. Till Jan säger tjänarna Tuan ketjil, Lille herre.

”Vad gör du, Mangon?” undrar Jan, och han får skrika för att göra sig hörd över åskskrällarna.

”Kokar mjölk, det ser du väl”, svarar Mangon på malajiska, det språk som de bruna tjänarna talar. ”Jag fick minsann ta upp en ny flaska mjölk, för så fort som jag hällde upp den första hoppade en tjitjak ner i kastrullen.”

Jan skrattar först, men ryser sedan. Tjitjaks, de små väggödlorna, älskar mjölk. Råkar man ställa en kastrull med mjölk för nära väggen känner de doften av mjölken och hoppar utan betänkande ner i den. Där drunknar de. I den kastrull med mjölk som står lite vid sidan om elplattan ligger alltså en död tjitjak. Men som väl är syns den inte.

”Varför kokar du mjölk nu, mitt i natten?” skriker Jan.

”Stora frun är sjuk”, svarar Mangon. ”Hon måste dricka varm mjölk med medicin mot malariafebern.”

”Kallade mor, på dig?”

”Nej, jag blev varnad. En fladdermus talade om för mig att Stora frun behövde hjälp.”

Jan drar lite på munnen. Det är sådana ord som far brukar kalla ”infödningsskrock”. Men nåja, mor är tydligtvis faktiskt sjuk, och antingen det nu var en fladdermus eller något annat som talade om det för Mangon så fick hon reda på det.

”Mangon, är far sjuk också?”

Mangon svarar inte. Hon lyfter kastrullen med den heta mjölken från elplattan och håller upp mjölken i en kopp.

”Mangon, far verkar sjuk. Han sitter i sitt rum och blundar och rör sig inte. Och radion bara skriker PEARL HARBOR PEARL HARBOR. Vad är det?”

Mangon vänder blicken mot Jan och ser länge och tyst på honom. Så säger hon:

”Inte förstår Mangon vad de vita människornas apparat radio pratar om, det vet du väl. Men Mangon förstår ändå att det just nu håller på att ske stora förändringar i vår värld, något som har med det stora kriget att göra. Och jag tror att din pappa kanske är rädd för de förändringarna.”

Jan stirrar på Mangon. Förändringar? Vilka då? Asch, det stora kriget håller ju på långt borta i Europa, det kommer aldrig hit till Java. Förresten är far aldrig rädd. *Han* vet inte vad rädsla är. Mangon bara pratar.

Mangon ställer koppen med mjölken på en bricka. Så säger hon:

”Nu ska Lille herre Jan krypa upp i sin säng. Tänd stora lampan i ditt rum. Mangon kommer till dig sen och ska sitta hos dig tills du har somnat. Lille herre Jan behöver inte vara rädd. Ingen behöver vara rädd. Man ska bara finna sig i det som händer. Så blir hjärtat starkt och bär en över de mörka floderna.”

Nu drar Jan lite på munnen igen. Så dumt de låter, de orden. Men ändå blir man på något sätt lugn av dem. Visst är javaneserna enfaldiga och mycket underlägsna sina vita härskare, så säger far. Men ändå är de starka. De bär tro i sitt hjärta.

I samma ögonblick som Jan vrider om strömbrytaren till taklampan i sitt rum tvärtystnar åskan med ens och en liten regnskur strilar plötsligt ner över taket. Han blir förskräckt först, det är precis som om det var han som knäppte av

åskan och knäppte på regnet, och det verkar spöklikt. Men det är väl kanske inte så underligt att åskan och det lilla regnet och han råkade fatta ett beslut på en gång? Allting är så mycket tryggare nu. Det lilla regnet strilar ner så tyst och försynt och hela rummet badar i ljus. Alla nattdjur har visst också blivit lugnade.

En stund senare kommer Mangon in med sin egen nattlampa, en liten oljelykta, som hon ställer bredvid sig på golvet. Hon släcker taklampan och så sätter hon sig på huk bredvid Jans säng. Hennes kebaya, den tunna bomullsjacka som de javanesiska kvinnorna bär över sin fotsida sarong, lyser vit i halvdunklet.

”Berätta, Mangon”, säger Jan.

Och Mangon berättar, så som hon så ofta har gjort för Jan genom hans barndoms år. Hon berättar om sin egen barndom i den lilla byn där hennes föräldrar odlade ris och majs och sötpotatis, där de var fattiga och ofta fick lida nöd men ändå aldrig tvivlade på att gudarna ordnar allt på bästa vis för sina människobarn. Hon berättar om hur hon gifte sig med Pak Ahmet, som var byns medicinman och botade allt från magont till hjärtesorger med sina örter och böner och gudarnas hjälp. När sedan Pak Ahmet dog i en sjukdom som han själv inte kunde bota, därför att gudarna hade andra planer för honom, for Mangon till den stora staden vid kusten för att tjäna pengar. Och det var bra att hon gjorde det, för då kunde hon skicka pengar till sina barn och barnbarn. Och så kunde hon sedan ta hand om sitt barnbarnsbarn Sarto, när hans föräldrar blev rivna av en tiger för att gudarna så hade bestämt.

”Och tänk så bra Sarto har fått det”, säger Mangon. ”Han får ju gå i skola, det fick aldrig vi gamla. Sarto får förstås aldrig lära sig så mycket som Lille herre Jan, för han går ju bara i en skola för javanesiska barn, men han får lära sig läsa och räkna i alla fall.”

Jan har sin egen tanke om den saken. Barnen i Sartos skola får minsann inte lära sig särskilt mycket. Den mesta tiden av de få timmar som de går i sin skola får de ägna åt att lära sig rabbla långa stycken av Koranen utantill. Koranen är muhammedanernas bibel och deras store gud heter Allah. De flesta javaneser är muhammedaner, men Allah är inte deras enda gud. De tror på många andra gudar eller snarare andar. Det finns goda och onda andar överallt, i träden, i blommorna, i molnen, nere i jorden, i människornas hjärtan också, så säger Mangon. De onda andarna får man försöka blidka genom att frambära offer till dem.

De goda andarna vakar säkert över Sarto, tänker Jan, han är så glad och lycklig jämt och aldrig rädd. Sarto är hans bästa vän, eller kanske egentligen hans enda jämnåriga vän. Sarto är aldrig elak, han retas inte och skrattar inte åt en när man stammar eller så. Jan och Sarto träffas varje dag, för Sarto bor i Mangons rum i tjänarnas huslänga.

"Mangon", säger Jan, "hur ska det bli när Sarto och jag blir stora? Kommer vi att vara tillsammans då?"

Mangon svarar inte. Hon sitter stilla på det gröna golvet och viftar sakta med sin flata bambusolfjäder för att hålla värmen borta och kanske också myggorna och termiterna eller vem vet, för att hålla de onda andarna på avstånd.

Till sist kommer Mangons svar. Hon uttalar orden viskande, som om hon pratar för sig själv.

"Livet har man för att mista, Lille herre. Vännerna har man också ofta för att mista. En gång kommer kanske Sarto och du att skiljas åt, därför att de vita och bruna människorna är så olika varandra. Men gräs groor ur förtorkad jord i de stora regnens tid, gräs kan gro över alla klyftor när tiden är mogen."

Mangon reser sig upp och ser tyst på pojken innanför det vita myggnätet i sängen. Han har somnat. Han håller sina blå ögon slutna. Hans ljusa hår ligger i en svettvåt tova över hans vita panna. Just så här ser också Sarto ut när han ligger och sover så som barn ska sova. Den enda skillnaden är att Sarto inte ligger i en myggnätsskyddad säng, utan på en bastmatta på golvet. Och så är han brun i hyn och har en svart hårstripa över pannan.

Oljelyktans låga flämtar till och slocknar. Åskan och det lilla strilregnet har lämnat plats för nattens alla andra ljud igen. Månen har kommit tillbaka där ute där uppe på himlen. Den vita isstrimman smyger sig försiktigt in i rummet och lägger sig till ro över det grönskimrande kakelgolvet, en liten stund.

På sina bara fötter tassar Mangon ut ur rummet.

2

Staden heter Surabaya. Den ligger nästan längst ut i öster på den långsträckta ön Java, en av de tre största öarna bland de flera tusen som hör till Nederländska Ostindien. Surabaya är Nederländska Ostindiens näst största stad och en viktig handels- och hamnstad. Här bor många folkslag, mest javaneser och malajer, men också kineser och indier och så holländare och många andra europeiska folk. Men det är holländarna som är de härskande. Java och alla de andra öarna är en holländsk koloni, som lyder under konungariket Holland eller Nederländerna långt bort i Europa.

Att holländarna är mäktigast och rikast märker man på deras stora villor och fina bilar, deras eleganta butiker och affärsbyggnader. Men mitt bland de prydliga holländska kvarteren och i stadens utkanter finns små javanesiska byar, där människorna lever lika fattigt och torftigt som de har gjort i många hundra år.

Alldeles bakom det hus där Jan och hans föräldrar bor i utkanten av staden ligger en sådan by, inbäddad bland kokospalmer och bananträd. Byns hyddor är byggda av flätad bambu och har tak av palm- eller bananblad, golven är av hårdstampad jord och täckta med bastmattor. En liten kanal, egentligen inte stort mer än ett dike, sträcker sig genom byn. I den kanalens smutsbruna vatten tvättar kvinnorna kläder, från den hämtar de vatten till sitt hushåll, i den slänger de slaskvatten och avfall som de vill bli av med, i den badar byns människor också.

Det hus där Jan och hans föräldrar bor är helt annorlunda. Det är ett stort envåningshus av sten, helt övervuxet med tjocka drivor av blommande klängväxter och omgivet av en stor, lummig trädgård. De många rummen är stora, golven av sval marmor eller kakel. Både på framsidan och baksidan har huset en djup öppen veranda, vars långt utskjutande tak skyddar mot solens brännheta strålar. Här är det skönt att sitta, särskilt i soluppgångens svala timme eller på eftermiddagen, när den snabba tropiska skymningen börjar dikta sina dunkelsagor.

Det är måndagen den 8 december 1941, en helt vanlig vardag. En kvart före sex, strax innan solen går upp, kommer Mangon och väcker Jan. Skolan börjar redan klockan sju, för allt arbete i detta land måste börja tidigt, innan den värsta hettan förlamar ens tankar och rörelser.

Gäspande går Jan till badrummet i flygelbyggnaden, där också uteköket, förrådsrummen och tjänarnas rum ligger sida vid sida i en lång rad.

Badrummet har vitkalkade väggar och stengolv. I ena hörnet finns en murad liten bassäng fylld med vatten. Man kryper inte ner i den bassängen. Man tar en plåtskopa försedd med ett trähandtag och öser skopa efter skopa med vatten över sig. Så här badar man flera gånger om dagen, dels för att bli ren förstås, men också för att bli lite avsvalkad.

När Jan kommer ut från badrummet, klädd i de nytvättade och nystrukna kläder - shorts och ärmlös tröja - som Mangon har stått färdig med åt honom, sitter hans föräldrar redan och dricker sitt morgonte på husets bakre veranda. Jan sneglar hastigt på dem när han säger godmorgon. Mor ser fortfarande sjuk och blek ut. Far har ett sammanbitet uttryck i ansiktet och verkar trött. Ingen